

Tıp tarihini yazmak*

Ceren İlikan Rasimoğlu**

Yaşanan ekonomik, politik ve bilimsel belirsizlikler karşısında, bir salgının tüm veçheleriyle değerlendirilmesinde geçmiş deneyimlere bakılması, tıbbın tarihinin bize neler anlatabileceği konusunda yeniden düşünme pratiğini de beraberinde getirmekte.

Bir bilim tarihi dergisi olan Centaurus'ta 2020 yılında bir Covid-19 özel sayısı yayım-

landı. Bu sayıda pandemiye geçmişteki salgınlar üzerinden düşünmenin yolları aranıyordu. Tarihçilerin temel

önerisi, salgınlar hakkında yapılan çalışmaların daha geniş kültürel, politik, bilimsel ve coğrafi bağlamlarda gerçekleştirilmesi gerektiği idi.¹ Pandemi vesilesiyle yeniden hatırlatılan bu bakış

* Bu yazı, "İlikan Rasimoğlu, Ceren Gülser. "Tıp Tarihyazımı: Karşıtlıklar, Etkileşimler." Osmanlı Bilimi Araştırmaları 21, no. 2 (2019): 347-367." Makalesinin kısaltılmış ve yeniden ele alınmış versiyonudur.

** Dr. Öğretim üyesi, Acıbadem Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

açısının kökeninde, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren akademik tarihçilerin tıbbın tarihinin araştırılmasına ilgi duymaya başlaması yatıyordu. Tıp tarihi alanının önemli isimlerinden biri olan Charles Rosenberg'in çalışmalarında altını çizdiği gibi, salgınların sadece biyolojik fenomenler değil aynı zamanda sosyal ve kültürel olaylar olduğu düşüncesi, çoğunluğu tarih eğitimi almış ve diğer sosyal ve beşeri bilimlerden beslenen tıp tarihçilerin takip ettiği önemli bir çerçeve olacaktı.

Bugün, salgın araştırmalarında da tarihçiler geçmiş salgın deneyimleriyle mevcut deneyimler arasında ilişki kurmayı amaçlayan çalışmalar yapmaya devam ediyorlar. Bu çalışmalar kolera, influenza ya da veba gibi salgınlarla geçmişte de karşı karşıya kalan toplumların uyguladığı (gözetim, karantina, hijyen ve maske gibi) yöntemlerle günümüz toplumlarında uygulanan yöntemler arasındaki benzerlikleri görmemizi sağlıyor. Yaşanan ekonomik, politik ve bilimsel belirsizlikler karşısında, bir salgının tüm veçheleriyle değerlendirilmesinde geçmiş deneyimlere bakılması, tıbbın tarihinin bize neler anlatabileceği konusunda yeniden düşünme pratiğini de beraberinde getirmekte.

Rosenberg ve çağdaşlarının çalışmaları, tarihçilere salgın durumunda farklı toplumların farklı tepkiler verdiğini, sağlık ve hastalık durumlarının aslında toplumsal olduğunu hatırlatmıştı. Oysa tarihçilik, on dokuzuncu yüzyıl da bir akademik disiplin olarak kabul edilmeye başladığında ilgi alanları da bakış açıları da çok farklıydı. Tarih, 19. yüzyıl Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin ifade ettiği gibi "olayların tam da gerçekleştiği gibi" anlatılması anlamına geliyor, böylelikle profesyonel tarihçiler ile amatör hikâye anlatıcıları arasında ayırım yapılabiliyordu. Tarih, birbirini izleyen olaylar örgüsü olarak düşünülüyor ve krallar, din adamları, savaşçılar, bilim adamları (insanları değil) gibi "büyük adamlar" konu edilebiliyor, siyasal ya da mesleki başarıların tarihi yazılabiliyordu.

HEKİMLER VE TIP TARİHYAZIMI

Tıp tarihini genel tarihçilikten farklı kılan özellik, bu alandaki çalışmaların yakın zaman kadar çoğunlukla tarihçiler değil hekimler tarafından kaleme alınmış olmasıdır. On sekizinci yüzyıl sonlarında tıbbın tarihi, hekimlerin ve -kimi zaman bilim insanlarının- seleflerinin bilimsel faaliyetlerini aydınlatmak ve unutulmuş olan tedavi yöntemlerini yeniden su yüzüne çıkarmak için yazılmaktaydı. Ayrıca hekimler haricindeki sağlık çalışanları, hastalar, toplum, devlet gibi sağlık alanından etkilenen ve alanı etkileyen diğer kişi ve kurumlar tıba ilişkin tarihsel anlatılarda kendilerine yer bulamıyor, bulsalar dahi tali konumlara yerleştiriliyorlardı. Buradaki en temel sav, genel tarihin aksine tıbbi bilgiye hâkim olma gerekliliği; dolayısıyla sağlık ve tıp söz konusu olduğunda hiyerarşinin en üstünde yer aldığı kabul edilen hekimler, tıbbın tarihini yazmanın meşru ve yegâne adayları olarak görülüyordu.

Tıp tarihinin konularını ise hekim biyografileri (tıbbın "büyük adamları") ya da klasik tarihyazımının çizgisel/ ilerlemeci yaklaşımıyla paralellik teşkil edecek şekilde tıbbi ve bilimsel ilerlemeler oluşturabiliyordu. 1970'lerin sonlarına dek ilgiyle takip edilecek olan bu yaklaşım hekimler tarafından, hekimler için, hekimlere ve onların dünya görüşüne dair bir tarihyazımı

olarak tanımlanmaktadır.²

1960'lı yıllardan itibaren ise tıp tarihçileri arasında hasta merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği konuşulmaya başlanmıştı.³ Charles Rosenberg'in *The Cholera Years* (Kolera Yılları) ve Richard Evans'ın *Death in Hamburg* (Hamburg'da Ölüm) gibi kitapları, ilerleyen yıllarda sayısı artacak olan hastalık tarihi çalışmalarının habercisi olmuştu.⁴ Tıbbın tarihine ve yazımına yönelik daha köklü bir değişim ise Michel Foucault'nun çalışmaları, eleştirileri ve özellikle biyopolitika kavramı çerçevesinde öne sürdüğü görüşlerle ortaya çıkmaya başladı. Foucault'nun 1963'te yayımlanan "Kliniğin Doğuşu" ile birlikte tarihçilerin ilgisi hastaneler ve kliniklere yönelmeye başlamıştı. Foucault'ya göre 18. Yüzyıl'dan itibaren yönetici elitler nüfusun bizzat kendisini iktidar etme biçimlerinin en önemli alanı olarak görmeye başlamışlardı.⁵ Devlet artık nüfusun üretken kapasitesi ile birebir ilgilenmeye başlamıştı. Böylelikle nüfusun bekası, refahı, nitelik ve niceliği yine devletin ilgi alanına giriyordu, ayrıca tıbbın tüm alanları da hekimle, hastasıyla, kurumlarıyla ve hükümetle bir iktidar alanının parçaları haline gelmekteydi.⁶ Dolayısıyla Foucault, tıbbın tarihini salt bilimsel gelişmelerin değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapıların izlerinin sürülebileceği bir alan olarak görmenin yolunu açıyordu.

Thalidomide faciası kurbanlarından biri olan Bernadette Bainbridge ile çalışan Dr. Maurice Mongeau.

“

Kronik hastalıklar, sağlıkta eşitsizlikler, toplumsal ayrımcılık, sosyal politikalar gibi konulara dair yeni soru ve tartışmalar; bu konulara ilişkin geçmişteki örneklerle bakarak güncel sorunlara cevaplar arama isteğini canlandırmış ve sağlık alanında eğitim görmemiş olan araştırmacıların giderek bu alana daha fazla ilgi duymasına sebep olmuştur.

”

SOSYAL TIP TARİHİ

Sosyolog Bryan Turner ve tarihçi Roy Porter'ın Batı Avrupa ve A.B.D. tarihyazıcılığında bedene özel bir önem atfetmesinin de bedene ilişkin yeni bakış açılarının geliştirilmesinde dönüştürücü etkisi olmuştur. Böylelikle ilk sosyal tıp tarihçileri kuşağı ortaya çıkmış ve bu kuşak yeni sosyal tarih ile işbirliği yapmaya başlamıştı.⁷ Tıp tarihi artık sadece tıbbi ya da teknik eğitim değil, tarih eğitimi almış ya da almakta olan kişilerin ilgisini çekmekteydi. Elbette burada giderek artan bir şekilde bilime ve uzmanlaşmaya dayalı tıbbın, sağlığın insani yönünün kaybedilmesine yol açacağı endişesi de etkiliydi.⁸ Thalidomide Faciası, Tuskegee Sifilis Çalışması gibi olaylar sonucunda tıbbın zarar verme potansiyeli kabul edilmeye başlanmış, Ivan Illich'in Sağlığın Gaspi, Susan Son-tag'in Metafor Olarak Hastalık'ı gibi

çalışmalar modern tıbbın etkililiğinin sorgulandığı yeni çalışmalara kapı aralamıştı. Ayrıca antipsikiyatri akımının eleştirel zemini, sosyal tıp tarihçiliğini destekliyordu.⁹

Dönemin getirdiği savaş karşıtlığı, sosyal haklar ve kadın hareketi gibi toplumu dönüştüren tartışmalar ortaya atıldığında tıp tarihi alanı da bu gelişmelerden etkilenmişti. Toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk, tarihyazımının temel eksenleri; kadın sağlık çalışanları ise tarihin yeni aktörleri haline gelmişti. Toplamların sağlık ve hastalığı nasıl deneyimlediğine, toplumsal, iktisadi ve siyasi sistemlerin sağlıklı ve sağlıksız bedenler için ne tür imkânlar yarattığına, toplumların hastalığın oluşumu ve aktarılması için ne gibi şartlar yarattığına ve insanların hem bireysel hem de toplumsal olarak sağlık durumlarını nasıl iyileştirip hastalıklardan kaçınma çabaları sergilediğine bakılıyordu.¹⁰

Özellikle AIDS'in ortaya çıkışıyla beraber bulaşıcı hastalıklar da yeniden masaya yatırılmıştı.¹¹ Bu hastalık damgalamanın tarihsel incelenmesini canlandırmış, yeni sorular ortaya atmış, toplumsal insanın gündelik hayattaki etkilerinin anlaşılmasında yeni tartışmalar açmıştı.¹² Kronik hastalıklar, sağlıkta eşitsizlikler, toplumsal ayrımcılık, sosyal politikalar gibi konulara dair yeni soru ve tartışmalar; bu konulara ilişkin geçmişteki örneklerle bakarak güncel sorunlara cevaplar arama isteğini canlandırmış ve sağlık alanında eğitim görmemiş olan araştırmacıların giderek bu alana daha fazla ilgi duymasına sebep olmuştu.

Sosyal tıp tarihi, tıp dünyasında bilimin yerini yadsımamaktaydı. Aksine, tıpta bilimsel gelişmenin izini sürme faaliyeti bilimin tıbbın içindeki kültürel, toplumsal ve ekonomik rollerini temel alan bir çalışma yürütmeye doğru evrilmişti. Yine de klinik tıp tarihçileri

bu gelişmelere olan tepkilerini gençlerin tıbbın alanının dışındaki konularla uğraştıklarını ve hekim olmayanların alana dâhil olduklarını ifade ederek göstermişlerdi.¹³ Journal of the History of Medicine'in editörü "tıp olmadan tıp" çalışıldığından şikâyet ediyordu.¹⁴

SONUÇ

Bugünkü tartışma, her ne kadar tıp ve tarih kökenli tıp tarihçileri arasındaki mücadelenin sürdüğünü gösterse de arada kurulabilecek işbirliğinin öneminin de vurgulandığı bir zemine ilerlemiştir. Henüz 1989'da Avustralya Tıp Tarihi Derneği'nin ilk ulusal konferansında Richard Gillespie her iki akımın güçlü tarafları alınması gerektiğini söylüyordu: Hekimler tıbbın bilimsel ve deneysel yanlarına karşı duyarlıydı, tarihçiler ise toplumsal bağlam ve toplumun tıba yönelik algılarını ortaya koyabilirdi. Gillespie böyle bir durumda iki yaklaşımın birbiriyle bütünleşmesi yerine işbölümü yapmanın alan için en verimli olacağını söylüyordu.¹⁵

*Nasıl ki biyomedikal bilgi ile donatılmış bir tıp tarihi savunulamazsa, tarihsel bağlamdan biber şekle yapılan tıbbi araştırmalar da eksiktir. Bu iki alanı bir araya getirmek için on yıllardır olduğu gibi, işbirliğine dayalı bir ortam yaratma konusundaki zorluk devam etmektedir. Belki de bir çözüme ulaşmanın yolu akademik tarihçilerle hasta bakımı ve tıba, hekimleri tarihsel olarak belirlenmiş kültürler ve bağlamlarda tedavi ve araştırmanın ne ölçüde gerçekleştiğini takdir etmeye sevk eden türden bir eğitimi sunma çabasıdır. Böyle bir çaba doktorlar ve tarihçiler arasında heyecan verici ve üretken işbirliğinin temeli olabilir.*¹⁶

Sonuç olarak tıp tarihinin yazımı, farklı disiplinlerden araştırmacıların konuyu kendi perspektiflerinden tartıştığı zengin bir zemine doğru ilerlemiştir. Sosyal tıp tarihçiliğinin haricinde hem yeni teknolojiler hem de tıbbın yeni biçimlerde değerlendirilmeye başlanması sonucunda tarih, etik, sosyoloji, bilim ve teknoloji çalışmaları gibi alanlar çeşitli işbirliği zeminleri arayışına girmişlerdir.

DİPNOTLAR

¹ Charters, Erica, and Richard A. McKay. "The history of science and medicine in the context of COVID-19." *Centaurus* 62, no. 2 (2020): 223-233.

² Martin Dinges. "Social History of Medicine in Germany and France in the Late Twentieth Century: From the History of Medicine toward a History of Health." *Locating Medical History: The Stories and Their Meanings*. Yayına hazırlayanlar Frank Huisman ve John Harley Warner içinde 209-36. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 2004, 209.

³ Mary Lindemann, *Erken Modern Avrupa'da Tıp ve Toplum*, Çeviren Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013, 17.

⁴ Richard J. Evans, *Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years, 1830-1910* (Oxford: Oxford University Press, 1987), Charles E. Rosenberg, *The Cholera Years: The United States in 1832, 1849, and 1866* (Chicago: University of Chicago Press, 1962).

⁵ Colin Gordon, "Governmental Rationality: An Introduction," *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, yay. haz. Graham Burchell, Colin Gordon ve Peter Miller (Chicago: The University of Chicago Press, 1991) içinde, 20.

⁶ John Pickstone, "Medicine, Society, and the State," *The Cambridge Illustrated History of Medicine*, yay. haz. Roy Porter (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1996), 304.

⁷ Mark Jenner ve B. Taithe, "The Historiographical Body," *Companion to Medicine in the Twentieth Century*, yay. haz. Roger Cooter ve John Pickstone (London: Routledge, 2003), 187-190.

⁸ Brandt, Alan. "Emerging Themes in the History of Medicine." *The Milbank Quarterly* 69 (1991): 199-214, 200.

⁹ Kushner ve Leighton, "The Histories of Medicine," 116. Mervat Nasser, "The Rise and Fall of Anti-Psychiatry," *Psychiatric Bulletin* 19 (1995).

¹⁰ Fee, Elizabeth. "Public Health, Past and Present: A Shared Social Vision." *A History of Public Health*. Yayına hazırlayan George Rosen içinde, ix-lxvi. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1993, xxxviii.

¹¹ Dinges, Martin. "Social History of Medicine in Germany and France in the Late Twentieth Century: From the History of Medicine toward a History of Health." *Locating Medical History: The Stories and Their Meanings*. Yayına hazırlayanlar Frank Huisman ve John Harley Warner içinde, 209-36. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 2004, 216.

¹² Porter, Dorothy. *Health, Civilisation and the State: A History of Public Health from Ancient to Modern Times*. London: Routledge, 1999, 3.

¹³ Numbers, Ronald L. "The History of American Medicine: A Field in Ferment." *Reviews in American History* 10, 4 (1982): 245-63, 251.

¹⁴ Wilson, Leonard. "Medical History without Medicine." *Journal of the History of Medicine* 35 (1980): 5-7.

¹⁵ Kushner, Howard E. ve Leslie S. Leighton. "The Histories of Medicine: Toward an Applied History of Medicine." *Humanities in the Twenty First Century*. Yayına hazırlayanlar Eleonora Belfiore ve Anna Upchurch içinde, 111-136. London: Palgrave Macmillan, 2013, 118-119.

¹⁶ Howard I. Kushner, "Medical Historians and the History of Medicine," *The Lancet* 372, 9640 (2008): 711.